

Marchenko A. I., postgraduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), marko001@ukr.net

Nikita Shapoval about the repressive nature of the establishment by the Russian Bolsheviks of power in Ukraine

The rear explored a works by N. Shapoval, a prominent scientist, public figure, patriot and one of the founders of the Ukrainian revolution of 1917–1921, in which scientist described the arrival of Bolshevik authorities in Ukraine and the consequences of the irule for the population.

Keywords: scientist, Bolshevik terror, communist party, N. Shapoval, great revolution, Ukrainian people.

* * *

УДК 329.614(477.73)

Макарчук С. С.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
інформаційної, бібліотечної та архівної справи,
Миколаївська філія Київського національного
університету культури і мистецтв (Україна, Миколаїв),
ocpdtrvd@ukr.net

**ЦІНА ЗРАДИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО–КРИМІНАЛЬНОЇ
СПРАВИ В. А. КРУГЛОВА)**

Розглядається феномен колабораціонізму в роки Другої світової війни на прикладі зрадницької діяльності В. А. Круглова, досліджуються методи діяльності агентури СД в Миколаєві з виявлення та знищення радянського підпілля. На основі архівно–кримінальної справи УСБУ в Миколаївській області автор намагається сформувати психологічний портрет активного зрадника (ініціативника), виявити причини масового колабораціонізму та ціну зради.

Ключові слова: колабораціонізм, поліція безпеки та СД, підпільна організація «Миколаївський центр», штатний агент, абвер, резидент.

Проблема колабораціонізму в роки Другої світової війни стала об'єктом дослідження у вітчизняній історіографії лише в останні роки і набула особливої актуальності в Україні після анексії Російською Федерацією Криму та її агресії на Сході України. Дослідники історії Миколаївщини торкались питань співробітництва радянських громадян з німецькою окупаційною владою тільки побіжно, в контексті дослідження окупаційного режиму та підпільно–партизанського руху на окупованій території в 1941–1944 рр. Публікації, присвячені спеціально питанню колабораціонізму, його причинам, масштабам та наслідкам, на сьогоднішній день відсутні. В даній статті, яка започатковує цикл матеріалів, об'єднаних загальною темою «Ціна зради», в рамках проекту «Книга Пам'яті України» зроблена спроба заповнити вказану прогалину методом мікроісторії – прослідкувавши діяльність основних зрадників–агентів німецьких каральних органів (Круглова В. А., Любченко М. С., Соловйової М. І. та інших). Основна задача автора – розкрити трагічні наслідки колабораціонізму, по можливості показати психологічний портрет зрадника та мотиви співробітництва з окупантами. Публікація повністю базується на архівних документах з т.зв. основного фонду архіву управління Служби безпеки України в Миколаївській області, що вперше вводяться в науковий обіг.

Однією з основних постатей в ряду зрадників руху Опору на Миколаївщині, безумовно, є Валентин Антонович Круглов. Здавалось би ніщо на сприяло тій зловісній ролі, яку він відіграв у знищенні німецькими

контррозвідувальними органами миколаївського підпілля: в родині не було репресованих, його аж ніяк не можна віднести до ображених радянською владою. Звичайна біографія: народився у 1910 році в с. Петрищево Верейського району Московської області в бідній селянській сім'ї. Після смерті батька в 1915 році разом з матір'ю переїхав до Москви. Отримавши 8–річну середню освіту, з 1925 року розпочав трудову діяльність – послідовно на ряді підприємств працює слюсарем: «Сельсоюз», «Мельпром», Рентгенологічний інститут [1, арк. 62].

В 1928 році (пізніше вказував на 1930 р.) за хуліганство Круглов В. А. був засуджений до громадських робіт з відрахуванням із заробітку, покарання відбував за місцем основної роботи.

В 1930 році Круглов В. А. покидає Москву і їде на південь. Перебуваючи в Батумі він звернувся в місцеву дитячу комісію як безпритульник. Після його заяви, що він сирота і не пам'ятає рік і місяць свого народження, отримав документи на ім'я Франгеянс Володимир Беланович (відрекомендувавшись в комісії таким чином, Круглов чомусь був впевнений, що це естонське прізвище) [1, арк. 52]. Рік народження – 1913–й – йому визначив судексперт. Пізніше на допитах він пояснював свій крок необхідністю приховати судимість перед призовом до армії [1, арк. 52]. В 1932 році був призваний на військову службу, потрапив до дивізіону підводних човнів Чорноморського флоту. В званні гвастаршини залишився на позастрокову службу. Під час перебування в Миколаєві, де здійснювався ремонт підводного човна, Круглов (під прізвищем Франгеянс) одружується на місцевій мешканці Лозі Вірі Олексіївні. Офіційна реєстрація шлюбу, за його словами, відбулась перед самим захопленням Миколаєва німцями, сама ж Віра Олексіївна встигла евакуюватись з міста.

Початок війни В. Круглов зустрів у складі 3–го морського десантного полку. Висаджений в районі с. Дофіновки полк приймає участь в обороні Одеси, а після здачі міста був перекинутий в Крим. В жовтні 1941 року підрозділ, в якому перебував Круглов, був оточений в районі Сарабуз – Сімферополь і в повному складі потрапив в полон [1, арк. 94]. Через Сімферополь і Джанкою разом з іншими полоненими він потрапляє в херсонський табір військовополонених.

Жахливі умови утримання військовополонених та висока смертність серед них сприяли вербувальній роботі, яку проводив в таборі офіцер німецької контррозвідки. На початку грудня до нього на допит потрапляє і Круглов. Слід додати, що об'єктом вербування в першу чергу ставали ті військовополонені, родичі яких проживали на окупованій території.

«На ґрунті важкої обстановки в таборі я дав згоду німецькому офіцеру на таємне співробітництво, яке оформив відповідною анкетой, і тут же від нього отримав підтримку продуктами, – показав на допиті Круглов. – Після цього офіцер мене проінструктував після звільнення із табору з'явитись до своєї сім'ї в Миколаїв, пройти відповідну обов'язкову реєстрацію в жандармерії і відразу ж оформитись куди–небудь на роботу.

Після вступу на роботу він дав мені завдання з'явитися в СД, де пред'явити заповнену при вербовці анкету. Відповідно отриманих там завдань приступити до практичної таємної роботи на німецьку контррозвідку.

Коли інструктаж був закінчений, мені видали наруканий знак як звільненому з табору і в групі приблизно 60 чоловік військовополонених звільнили з табору» [1, арк. 95].

Прийшовши пішки до Миколаєва він з'являється на квартиру свого тестя Лози Олексія Прокоповича по вул. Міщанська, 13 і розповідає вигадану історію про втечу з німецького полону з-під Одеси. Цим же він пояснює, чому він не Франгеянс, а Круглов Володимир (ім'я він таки змінив). Далі Валентин Антонович діє відповідно до інструктажу – через декілька днів реєструється в жандармерії, влаштовується слюсарем на сантехзавод і на початку лютого 1942 року з'являється до поліції безпеки і СД в Миколаєві.

В СД він був прийнятий слідчим Ролінгом та заступником начальника політичного відділу СД Реппером. Після короткого допиту В. А. Круглов підписав протокол і дав підписку про таємне співробітництво з СД. Відповідно отриманим від Ролінга вказівкам всі доноси він повинен був передавати в письмовому вигляді за підписом «Круглов» або в усній формі на вказаних йому конспіративних квартирах.

На допиті в УМДБ по Миколаївській області Круглов показав: «Через три-чотири дні я прийшов в СД, прийняли мене Ролінг і Реппер і запропонували мені зайнятися питанням встановлення підпільних організацій і по можливості глибше проникати в ці організації з метою виявлення їх складу, ймовірних заходів в боротьбі з німцями, зв'язків [та] розташування керівних центрів і засобів боротьби...

...знайомитись з антинімецьки налаштованими громадянами, грати роль радянського патріота і рекомендуватись учасником підпільної воєнної організації Таврії, керівником якої є полковник радянської армії Пеньков. Причому прізвище Пенькова було вигадане і взяте довільно» [1, арк. 99]. Ролінг наказав поки не з'являтися в СД, а передавати отриману інформацію через перекладачів Бірка та Михайла на явочній квартирі останнього по вул. Великій Морській.

«Володимир» – а саме під цим іменем Валентин Круглов став відомим в окупованому Миколаєві – активно розпочав діяльність німецького таємного агента-провокатора.

Так, відразу після отримання завдання від Ролінга та Реппера, розігруючи антинімецьки налаштованого патріота та демонстративно підкреслюючи свою причетність до підпілля, він зустрівся зі своїм знайомим по службі Брагінім Андрієм, а через нього познайомився з Олексієм Недоступом, який після звільнення з табору військовополонених влаштувався в поліцію. Спровокувавши їх на розмову про створення підпільної організації відразу ж доніс на них в СД. В результаті Недоступ потрапив під агентурну розробку СД (за його показаннями він входив до складу підпільної групи Павла Хівренка) і в травні 1943 року був заарештований. Група Хівренка згодом була німцями розгромлена, 20 її членів були розстріляні. Вину за це Недоступ повністю поклав на Круглова [1, арк. 133].

В грудні 1942 року М. С. Любченко – ще один з ключових агентів – донесла в СД на українських націоналістів, які служили в поліції та охороняли нафтобазу і вели боротьбу проти німців. Виконуючи

завдання Ролінга, Круглов від імені радянської підпільної організації запропонував їм вести спільну боротьбу. Під час його повторної зустрічі з членами ОУН вони були заарештовані СД. Після цього розпочались масові арешти українських націоналістів [1, арк. 91].

Буквально кожного дня Круглов отримував завдання по виявленню зв'язків підозрюваної СД особи, її всебічній розробці та встановленню учасників руху Опору. Методи в усіх випадках були одні й ті самі – входження в довіру, виявлення знайомих підозрюваного з подальшим їх арештом.

В серпні 1942 року ентузіазм і «таланти» Круглова були високо оцінені окупантами. Він був зарахований в штат СД на посаду штатного негласного агента з окладом 750 німецьких марок, що по тодішньому курсу рівнялось 7500 рублів на місяць. З сантехзавода Валентин Антонович звільнився, але в фіктивних документах прикриття продовжував там числитись. Тоді ж йому в СД видали пістолет «Браунінг» [1, арк. 108].

І все ж основним завданням Круглова був пошук та агентурна розробка миколаївського підпілля. Ще в довоєнний період він познайомився з Каплевич Любов'ю, на квартирі якої деякий час проживав. В окупованому Миколаєві Каплевич з дітьми переховувалась на квартирі своєї знайомої Конової Олени Дмитрівни, оскільки, як єврейка боялась розправи з боку нацистів. В липні 1942 року Каплевич, яка шукала допомогу, в свою чергу познайомила Круглова з Оленою Коною. У відповідь на «патріотичні» розповіді «Володимира» остання запропонувала познайомити його з Олександром, який проводить активну роботу проти окупантів і, зокрема, допомагає звільненню радянських військовополонених з табору на Темводі шляхом підробки документів. Під час походу до табору в тому ж липні 1942 року до ув'язненого там зятя Конової Леоніда Калініна і відбулось знайомство Круглова з Олександром Кубраком [1, арк. 101]. В результаті домовились про повторну зустріч на березі річки за тюрмою. Про це відразу було поінформовано Ролінга, який поставив задачу глибше проникнути в підпільну організацію і виявити весь її склад.

Розіграна «Володимиром» роль представника підпільної військової організації Таврії справила неабияке враження на О. Кубрака, а потім і на Михайла Комкова¹, з яким той познайомив Круглова. Настирливі вимоги останнього дізнатись про склад організації та її керівництво чомусь не викликали підозри у О. Кубрака і М. Комкова. Під час слідства в 1947 році В. А. Круглов розповів: «Ролінг дав мені 2 гранати і певну кількість патронів до пістолета, щоб справити враження, але в допомозі Комкову і Кубраку патронами відмовив, мотивуючи тим, що полковник Пеньков поки не знає про їх організацію...

[...] Я дізнався, що організація підтримує зв'язок з центром шляхом посилок кур'єрів – чоловіка та жінки.

[...] В результаті я настільки увійшов в довіру до Комкова і Кубрака, що в кінці липня чи на початку серпня 1942 р. вони запросили мене на конспіративну квартиру по вул.6-та Слобідська, хазяїном якої був Василь Киян.

¹ Комков Пилип Антонович – відомий в підпіллі під псевдонімами «Михайло», «Михайло Мічений». Саме тому автор вважав доцільним використати в статті ім'я, яке фігурувало в матеріалах архівної справи

... удалось встановити, що його брат Леонід також є активним учасником підпільної організації, про що відразу доніс в СД Ролінгу» [1, арк. 103–104].

Досить дивними і незрозумілими виглядають довіра підпільників до В. Круглова та надання йому зайвої інформації, особливо зважаючи на надмірну цікавість останнього до організації, її керівництва та можливостей. Нехтування правилами конспірації та елементарної обережності привели до арешту СД 14 вересня 1942 р. А. В. Палагнюка¹. В січні 1946 р. зрадниця М. І. Соловійова на допиті розповіла про вражаючий прорахунок здавалося б досвідченого розвідника.

Влітку 1942 р. до Соловійової на вулиці підійшла незнайома жінка і заявила, що їм потрібно поговорити. Разом вони прослідували на квартиру знайомої Марії Соловійової К. І. Деркаченко і в її присутності (! – автор) ця жінка відрекомендувалась зв'язковою керівника підпільної організації Анатолія Васильовича, який запропонував Соловійовій з'явитись на конспіративну квартиру і включитись в боротьбу проти окупантів. Частим гостем у Клавдії Деркаченко і Марії Соловійової була Ніна Бучина, завербована німцями, «наречений» якої виявився перекладачем СД [3, арк. 52–55]. Через деякий час К. І. Деркаченко і М. І. Соловійова були заарештовані і дали згоду на співпрацю з нацистами. Тож арешт А. В. Палагнюка був невідворотним. Залишається тільки здогадуватись, чому розвідник без перевірки звернувся до Марії Іванівни – людини обмеженої, безграмотної, без необхідних для підпільної діяльності вольових якостей. Можливо зіграла свою роль його безмежна віра у відданість комуністів (Соловійова була кандидатом в члени ВКП(б)).

Крім того, слід віддати належне і В. А. Круглову. Як свідчить архівно-слідча справа, це була людина безпринципна, вигадлива і певною мірою комунікабельна.

Дізнавшись від О. Кубрака про арешт німцями Анатолія Круглова наступного дня пішов в СД і сповістив, що арештований і є одним з керівників підпілля в Миколаєві. На очній ставці з ним Палагнюк підтвердив, що чув прізвище Круглова від членів підпільної групи [1, арк. 108]. Там же в СД був розроблений план знайомства з хазяйкою явочної квартири Палагнюка.

М. Комков і О. Кубрак звернулись до Круглова з проханням допомогти з ремонтом рації. Підставлений СД «майстер» навідріз відмовився дістати батареї, зате виказав бажання подивитись на рацію на місці зберігання. Новий прорахунок М. Комкова – він фактично «засвітив» конспіративну квартиру Клавдії Кривди по вул. Севастопольській.

Оскільки з ремонтом рації нічого не вийшло, М. Комков звернувся до В. Круглова з проханням передати шифровку «Миколаївського центра» в Москву через радіостанцію «підпільної організації Таврії», яка тут же потрапила до СД. На допиті 24 жовтня 1947 р. в Миколаївському УМДБ резидент абвера Ф. Ф. Громов розповів: «Користуючись шифром Палагнюка я

особисто емпіричним шляхом, вечором того ж дня, на 24 комбінації знайшов ключ... і розшифрував радіограму...: «Д.Центру. «Адлер», «Кедр» і «Дуня» прибули благополучно. Частина вантажа захоплена гестапівцями. Вживаємо заходи для його виручки, зв'язався з майором держбезпеки. Просимо згоди наркома цьому зв'язку. Пароль – ім'я дружини і дитини». «Чеченець»².

Через капітана (Абвера–автор) Мюльянса [розшифровку] передали в СД. В той же час ми з Мюльянсом допитували П. Зашука, [і він сказав], що Кент³ – інженер суднобудівного заводу і ходить в кожаному пальті... Зустрічався з Мільєвим...» [1, арк. 142].

Тим часом перед «Миколаївським центром» після арешту А. В. Палагнюка виникла нагальна необхідність затвердити новий склад керівництва підпілля. 30 вересня 1942 р. на конспіративній квартирі Г. П. Горляя по вул. 5-а Військова, 35 був затверджений новий склад комітету: П. Я. Зашук (голова), П. А. Комков і В. В. Бондаренко (заступники голови), Ф. О. Воробйов, В. І. Соколов. «Миколаївський центр» став називатись «Миколаївським обласним центром» [4, с. 144]. На засідання підпільники запросили В. А. Круглова як представника «підпільної організації Таврії».

Йому навіть запропонували увійти до складу комітету, на що він відповів відмовою. Крім обрання керівного комітету на засіданні вирішувалось ще одне важливе питання – об'єднання «Миколаївського центру» з «військовою підпільною організацією Таврії» на чолі з «полковником Пеньковим». З цією метою вирішили відрядити до Херсона Всеволода Бондаренка і Круглова для переговорів з «Пеньковим», роль якого виконував провокатор СД О. П. Мухін. Однак, незважаючи на те, що останній якийсь час до війни працював в театрі, «гра» не справила на В. В. Бондаренка бажаного впливу. Відверто нахабна поведінка, верхність у спілкуванні, намагання вивідати у Бондаренка більше, ніж розповісти про конкретну співпрацю неприємно вразили його.

Крім того два факти викликали підозру у В. В. Бондаренка і примусили бути обережним – радіоприймач, що відкрито стояв у «конспіративній» квартирі і поведінка її хазяйки, яка з сильним німецьким акцентом щось промовила під час обіду⁴. Запізніла обережність деякою мірою сплутала плани гітлерівців.

Однак, слід відзначити ще один наслідок участі В. А. Круглова в засіданні 30 вересня 1942 р. На нараді Федір Воробйов заявив, що він добре влаштувався в Березнегуватському районі, має великі зв'язки і постачання організації продуктами і грошми бере на себе [1, арк. 112]. Наступного дня (тобто, ще до поїздки до Херсону) Круглов доповів про це в СД Ролінгу. Німці відразу після доносу взяли Ф. О. Воробйова в розробку, і коли той як представник заготівельної організації «Ост» приїхав до Миколаєва, то негайно був заарештований окупантами. При арешті Круглов подав сигнал, що це

² Позивний радиста групи А. В. Палагнюка (В. І. Андреева) Днищенка Олександра Васильовича.

³ «Кент», «Кен» – позивний В. О. Лягіна (Корнесва).

⁴ Більш детально про цей епізод можна прочитати в ряді праць вітчизняних дослідників. Зокрема, див.: Кокін С. А., Ташлай Л. Б. Літерна справа резидентури «Маршрутники» / «Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 5. – К., 2010 – С.117–155.

¹ Палагнюк Анатолій Васильович (справжнє прізвище – Андреев Володимир Іванович) – керівник розвідувальної групи Генштабу Червоної армії, направлений 12 травня 1942 року в тил ворога у Миколаїв для організації розвідувально-диверсійної роботи. З 7 серпня по 14 вересня 1942 року очолював підпільну організацію «Миколаївський центр».

саме Воробйов і відразу ж пішов в бік вул. Радянської [1, арк. 120].

Після повернення з Херсона В.В. Бондаренко поділився своїми сумнівами з П. Зашуком і М. Комковим, а ті обвинуватили його в боягузтві. І тим не менш повторна поїздка до Херсона не відбулась. Коли Палагнюк прийшов додому переодягнутись (були тільки діти Галина – 6 років і 3-річний Павло) йому вдалось непомітно від німецького супроводу в панчосі залишити записку. Теща А. В. Палагнюка К. В. Степинська через підпільницю Рябоконеу передала її П.Зашуку. В ній крім іншого називались зрадники, в т.ч. Круглов [2, арк. 504]. Настирливого В. А. Круглову, який виконуючи наказ Ролінга і Реппера, намагався будь-що залишитись на зв'язку з М. Комковим і В. Бондаренком, останній назвав конспіративну квартиру по вул. Бузькій, 6. Сам же туди не пішов, а послав зв'язкову Ольгу (вул. 3-я Піщана) прояснити ситуацію. Та повернулася назад за Петром Лебедєвим. Підпільник розповів про стеження за квартирою і провів Бондаренка на квартиру свого брата Леоніда, де знаходилась радистка організації Клава.

Але її вже вивів П. Я. Зашук, який залишив записку: «Володя і Міша. Привіт від Анатолія Васильовича. Круглов і Пеньков провокатори, в Херсон в жодному випадку не їдь. Негайно покиньте місто. За вами стежать, всі наші квартири відомі гестапо. Я виїжджаю сьогодні» [1, арк. 174].

Для відновлення зв'язку з М. Комковим і В. Бондаренком Круглов продовжував відвідувати конспіративну квартиру Клавдії Кривди. Саме там йому таки вдалося зустрітись з Комковим, який попросив дістати для нього пістолет. Щоб повернути довіру підпільників, В. Круглов через СД роздобув М. Комкову пістолет системи «Наган», але той і далі продовжував уникати зустрічей з ним. В зв'язку з цим Реппер прийняв рішення провести арешти підпільників, але основні виявлені конспіративні квартири поки не чіпати, а встановити за ними спостереження [1, арк. 121]. На початку грудня 1942 р. був заарештований П. Я. Зашук, в листопаді на квартирі Леоніда Кияна група співробітників СД на чолі з перекладачем Бірком спробувала затримати М. Комкова. Але той, отримавши лише легке поранення, смертельно поранив Бірка і зміг втекти. В перестрілці загинула сестра К. Кривди Ганна Сіманович. Там же німцями були заарештовані Л. Киян та К. Кривда, яку В. Круглов привів до загиблої сестри, та син останньої Григорій.

На допиті в СД Григорій Кривда вказав на квартиру Іванових за адресою по вул. Алексєєвська, 3, де міг переховуватись М. Комков. Туди негайно виїхала група співробітників СД за безпосередньої участі В. Круглова. Нікого з «Миколаївського підпільного центру» там не було, але на квартирі виявили рацію організації [1, арк. 122]. Було прийняте рішення залишити на квартирі засідку, а подружжя Іванових заарештувати (в засідці приймав участь і В. Круглов). В результаті було затримано понад 10 чоловік [1, арк. 123].

Згодом заарештовані Іванови, Ірина Зимова, її чоловік Книш були розстріляні, Ф. О. Воробйов, В. Хоменко, О. Кобер, Л. Киян в числі 10 підпільників повішені. Василя Соколова поліція ще деякий час не заарештовувала, оскільки через нього В. Круглов намагався встановити зв'язок з В. Бондаренком і М. Комковим. Він навіть

зміг передати останньому записку (складену в СД) з поздоровленнями та пропозицією допомогти таємно перевезти його на лікування в Херсон [1, арк. 123]. М. Комков відмовляється від цієї «послуги» і у відповіді вказує, що буде переховуватися в Новоодеському районі. Туди негайно виїхала група співробітників СД (і знову ж за активної участі В. А. Круглова), але пошуки були марними.

В. Соколову було доручено знищити зрадника, але пістолет виявився непридатним, а через деякий час він разом з Петром та Леонідом Лебедєвими був арештований поліцією і закатований в застінках СД. Багато патріотів потрапили в концтабори, у т.ч. до Німеччини. Так протягом листопада–грудня 1942 р. відбувся розгром «Миколаївського центру», завершений в 1943 р.

На початку 1943 року Валентин Круглов – «Володимир» – продовжує активну зрадницьку діяльність: влаштовує провокації щодо антинімецьки налаштованих громадян, виконує завдання з виявлення підпілля в Миколаєві та Херсоні, приймає участь в облавах, обшуках, засідках, стеженні, викритті на очних ставках. Так, за завданням Ролінга він прийняв участь в пошуках Корнева (Лягіна)¹. Круглов на допиті розповів про цей епізод:

«Ролінг повідомив – Кент, інженер на одному із суднобудівних заводів, ходить в кожаному пальті.

Через співмешканку Іру дізнався, що такий інженер живе по вул. Рибній, кут 1-ї чи 2-ї Слобідської. Схилив Іру організувати відвідання квартири її знайомих.

Розіграв роль перед хазяями патріотично налаштованої людини. Хазяї [сказали] – знають інженера з «Північної верфі», налаштованого проти німців. СД заарештувало хазяїв, дізналося все про цього інженера. Після цього я з Ролінгом і Треммелем поїхали на завод, де цей інженер був арештований. В результаті бачив його на допиті в СД, долі його не знаю» [1, арк. 126]. Взагалі це характерний випадок – після того, як в результаті доносу В. А. Круглова людина потрапляла в застінки окупантів, її доля його вже не цікавила, він просто про неї забував і знову виходив на «полювання», ретельно виконуючи все нові завдання Реппера і Ролінга. При цьому влаштував собі щось на зразок «гарема» в Херсоні на конспіративних квартирах, про які не знали німці і де поселив «врятованих» ним двох миколаївських жінок. Як свідчать матеріали справи В.Круглова він навіть розглядав цей факт як «героїчний» вчинок.

Навесні 1943 року В. А. Круглов уже розумів, що війна для Німеччини завершиться поразкою.

«В березні 1943 року я одружився на Черновій Людмилі Федорівні (це при тому, що перебував у шлюбі! – авт.). – розповів він на допиті в 1947 році. – Безкінечні роз'їзди за завданнями СД мені набридли, тому я вирішив з СД порвати і схватись у родичів дружини в селі Вейсове [Березівського району] Одеської області» [1, арк. 64].

В травні 1943 року він з новою дружиною тікає на територію, окуповану румунами – т.зв. Трансністрію. В

¹ Лягін Віктор Олександрович (підпільний псевдонім – В.О. Корнев) – майор державної безпеки, керівник резидентури «Маршрутники» (розвідувально-диверсійна група НКДБ СРСР) в Миколаєві та «Миколаївського підпільного центру». Розстріляний окупантами 17 липня 1943 р.

с. Вейсове він проживав під новим прізвищем – Лебідь Володимир Антонович.

В 1944 р. після визволення Одеської області Червоною армією В. Круглов під прізвищем «Лебідь» був призваний польовим військкоматом до складу 93-ї стрілецької дивізії 3-го Українського фронту, з якою приймав участь у визволенні Югославії. Під містом Круговац отримав незначне поранення (жодної нагороди він так і не отримав) і був евакуйований для лікування в Дніпропетровський госпіталь, звідки в листопаді 1945 р. демобілізувався і прибув для проживання на батьківщину – в Москву [1, арк. 64].

В Москві В. А. Круглов–Лебідь звернувся до Жовтневого райвійськкомату з заявою, що по дорозі він втратив документи. В домоуправлінні за місцем проживання йому були виписані нові документи на справжнє ім'я – Круглова Валентина Антоновича. Під цим іменем він і влаштувався на роботу слюсарем у 8-му контору тресту «Мосгаз», проживаючи разом з матір'ю, дружиною та двома малолітніми синами Анатолієм та Євгеном за адресою Вадковський провулок, 20, кв.57 [1, арк. 69].

Але скрити кривавий слід зраднику не вдалося, навіть шляхом зміни прізвищ. Опитування сотень свідків зради миколаївськими чекістами дуже швидко привели до виявлення В. А. Круглова. Час розплати настав 30 липня 1947 року, коли він був заарештований УМДБ по Московській області і етапований до Миколаєва для слідства за місцем скоєння злочину. Слідство вели старший слідчий УМДБ по Миколаївській області старший лейтенант Хрустальов і начальник слідчого відділу майор Большаков.

В якості свідків виступали учасники миколаївського підпілля, яким вдалося вижити – В. Бондаренко, О. Кубрак, П. Лобода, К. Сцепінська та інші, засуджені співробітники управління поліції безпеки і СД Бернгард і Шерер, Абверу – Громов, Філіпов та Кошарновський, зрадник О. Мухін, засуджений за «акторську майстерність» до 10 років ВТТ. Уже 29 грудня 1947 р. зібрані докази дозволили підготувати обвинувальний висновок по справі В. А. Круглова зі звинуваченням за ст.54–1 «б» КК УРСР [2, арк. 283]. 9 січня 1948 р. розпочав роботу Воєнний трибунал ОдВО під головуванням полковника юстиції Рилова без участі захисту.

Валентин Круглов визнав свою провину, але цифра постраждалих від його зрадницької діяльності, яка була озвучена на судовому засіданні та у вирокі дублювала слова самого підсудного: «Всього за мою участю було заарештовано близько 20 чоловік» [2, арк. 290]. Навіть побіжне знайомство з протоколами допитів свідків вказує на те, що ця цифра на порядок вища. Список прізвищ розстріляних, закатованих нацистами, кинутих до концтаборів, що фігурують в матеріалах справи явно не повний. Сюди слід додати «ланцюгову реакцію» – коли заарештовані внаслідок катувань давали показання на десятки нових осіб. А ще треба врахувати тих підпільників, на яких завдяки В. Круглову впало тавро зрадників (О. Кубрак, О. Полохова) або недовіра.

14 січня 1948 р. Воєнний трибунал виніс вирок – 25 років ВТТ та 5 років поразки в правах [2, арк. 305зв]. Певною мірою від розстрілу (як у випадку з М. Любченко) Круглова врятував Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 р., який на недовго скасував смертну

кару. Касаційна скарга засудженого про зменшення терміну покарання була залишена Воєнною колегією Верховного суду СРСР 28 лютого 1948 р. без задоволення [2, арк. 312зв].

За час відбування покарання Валентин Антонович змінив добрих півдесятка місць, починаючи з лагпункту №6 Озертабу МВС СРСР, де працював машиністом локомотиву на електростанції цегляного заводу. Характеризувався як добросовісний, дисциплінований працівник, не мав жодного порушення табірною режиму. І при цьому звертався у всі можливі інстанції зі скаргами, заявами, клопотаннями про пом'якшення покарання. Такі звернення були в 1954, 1955, 1959, 1960 роках. Остання спроба була в 1963 році [2, арк. 343–354]. У всіх випадках комісії з перегляду кримінальних справ залишали вирок без змін. З кожним роком скарги В. А. Круглова ставали все більш неправдоподібними – він плував імена, прізвища, перекручував факти – явно підводила пам'ять. Подальша доля Валентина Антоновича невідома. Скоріш за все він відбув покарання, як кажуть «від дзвінка до дзвінка» – якщо дожив до 1972 року.

На жаль в сьогоденній Україні є також немало людей, які готові піти на службу агресору, служити ворогові своєї Батьківщини, тому дослідження феномену колабораціонізму, його причин є нагальною необхідністю. Ціна зради власного народу надзвичайно висока, і легковажно відноситись до цього ганебного явища не можна.

Список використаних джерел

1. Архів Управління Служби безпеки України в Миколаївській області. – Спр.7434. – Т.1.
2. Там само. – Спр.7434.– Т.2.
3. Там само. – Спр.3213.
4. Кокін С. А., Ташлай Л. Б. Літерна справа резидентури «Маршрутники» / Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 5. – Київ – Миколаїв: Світгляд, 2010.

References

1. Arhiv Upravlinnja Sluzhby bezpeky Ukrai'ny v Mykolai'vs'kij oblasti. – Spr.7434. – T.1.
2. Tam samo. – Spr.7434.– T.2.
3. Tam samo. – Spr.3213.
4. Kokin S. A., Tashlaj L. B. Literna sprava rezydentury «Marshrutnyky» / Reabilitovani istorijeju. Mykolai'vs'ka oblast'. Knyga 5. – Kyi'v – Mykolai'v: Svitogljad, 2010.

Makarchuk S. S., candidate of historical sciences, associate professor of the Department of information, library and the archives, Mykolayiv branch Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Mykolayiv), ocpdarvd@ukr.net

The price of the betrayal (on materials of archival–criminal case of V. A. Kruglov)

The phenomenon of collaboration in the years of the Second World War is considered on the example of the treacherous activity of V. A. Kruglov; methods of activity of the SD agents in Nikolayev for detection and destruction of the Soviet underground are being investigated. On the basis of the archival–criminal case of the Security Service of Ukraine in Nikolayev region the author tries to form a psychological portrait of the active traitor (initiator), to find out the reasons of the mass collaboration and the price of betrayal.

Keywords: collaboration, security police and SD, underground organization «Mykolaiiv Center», staff agent, the Abwehr, resident.

* * *